

Samverkan med det omgivande samhället – en forskningspolitisk översikt

Mats Benner, Lunds universitet

Samverkan med det omgivande samhället – en forskningspolitisk översikt

Utgiven av Universitetskanslersämbetet 2024

Författare: Mats Benner - Lunds universitet

Diarienummer: 411-00044-24

Universitetskanslersämbetet • Hammarbybacken 31 • Box 6024, 121 06 Johanneshov
tfn 08-563 085 00 • e-post registrator@uka.se • www.uka.se

Innehåll

Inledning.....	4
Samverkan, ett forskningspolitiskt mål under debatt	4
Samverkan som eget eller integrerat område?	5
Vem samverkar, till vilken nytta, och på vilka premisser?	6
Nya forskningspolitiska satsningar på samverkan, nya förutsättningar för lärosätena.....	7
Samverkan inom högre utbildning	9
Europeisk forskningspolitik påverkar svensk samverkan	10
Forskningspolitikens mål med samverkan varierar	10
Intressen bakom samverkan som en viktig forskningspolitisk fråga	11
Synen på samverkan inom olika ämnesområden och typer av lärosäten	12
Sammanfattning: hur ser samverkansmixen ut idag?	14

Inledning

Den här rapporten beskriver hur samverkan hanterats i svensk forskningspolitik, den högre utbildningens område inkluderat. Texten försöker besvara frågorna: på vilket sätt och varför har samverkan kommit att bli en central del av den förda politiken? Och vilka har konsekvenserna blivit för lärosätena?

Avsikten är att ge en inramning av den nationella lägesbilden för att ge en bakgrund till hur samverkan har styrts som aktivitet i Sverige, och hur lärosätenas förståelse av samverkansuppdraget har formats, liksom hur deras strategier, uppföljning och lärande kring samverkan har utvecklats över tid. Rapporten gör också utblickar för att ge en bild av hur internationell, främst europeisk forskningspolitik är formulerad och hur den har påverkat arbetet med samverkan vid svenska lärosäten.

Samverkan, ett forskningspolitiskt mål under debatt

Samverkan har historiskt varit en del av svenska lärosätens mandat, där deras uppgifter gick långt utanför utbildning och forskning. Lärosätenas samhällsroll omfattade engagemang inom sådant som skola, kultur, kyrka, sjukvård, politik, kunskapsöverföring till företag och myndigheter med mera. Denna breda samhällsroll reglerades inte utan uppstod som ett faktum och en effekt av universitetens engagemang i det omgivande samhället, genom personrörlighet mellan lärosätena och olika samhällsfunktioner inom bland annat sjukvård, näringsliv, kyrka, politik och juridik.¹

Som politiskt mål är samverkansområdet av senare datum. I 1977 års högskolelag föreskrevs för första gången att lärosätena ska "sprida kännedom om" sin utbildning och forskning. Formuleringen kan verka anspråkslös men döljer ett mycket bredare samhällsengagemang. Den nya högskolelagen kom till i en tid där lärosätena blivit en allt viktigare utförare av samhällsorienterad forskning (det som kallades sektorsforskning) samtidigt som de ingick i ett komplext nationellt, regionalt och lokalt system av arbetsmarknadsanknytning av högskoleutbildningarna. Breddad rekrytering till högre utbildning var en annan central fråga i tiden och en utvidgad samverkansfunktion skulle göra högre utbildning attraktiv också bland studieovana medborgare.²

Samverkan var alltså en bärande idé i såväl forsknings- som utbildningspolitiken. Samtidigt förekom kritik mot den stora betydelse som tillmättes samverkan:

¹ Mats Benner och Sverker Sörlin (2015) *Samverkansuppgifter i ett historiskt och institutionellt perspektiv*, Stockholm: Vinnova.

² Susan G. Marton (2003) *The Mind of the State. The Politics of University Autonomy in Sweden, 1968-1998*, Göteborg: Göteborgs universitet.

samverkan ansågs vara alltför tät inom både utbildning och forskning, till nackdel för studenternas fria val och forskningens oberoende – det talades till och med om universitetens kris och behov av att söka sig tillbaka till de akademiska kärnvärdena, bortom den samhällsstyrda inriktningen.³ Den kritiska diskussionen fortsatte, och under 1990-talet avvecklades många delar av denna samverkansroll: sektorsforskningens olika organ omvandlades till forskningsråd med forskarmajoritet i beredning och ledning. Utbildningsplaneringen decentraliserades till lärosätena och styrningen av utbildningen koncentrerades till genomströmning snarare än arbetsmarknadsanknytning. Arbetslivsrepresentationen rensades bort från lärosätenas ledningsorgan.

Dock fanns parallellt en ambition att skapa samverkan i nya former. Den minskade styrningen av lärosätena skulle stimulera dem att hitta nya former för samspel med det omgivande samhället. Inrättandet av en serie forskningsstiftelser motiverades också med att de skulle stimulera nya samarbetsformer som förde samman lärosäten och det omgivande samhället, med ett utpekad ansvar att stödja samverkan med "långsiktigt industriellt intresse" (Prop. 1992/93:171 s.15), och för "ett smidigare flöde av kunnskap mellan universitet, högskolor, institut och företag" (Prop. 1993/94:177, s.124). Löntagarfondsstiftelsernas arbetsmodell för samarbete mellan akademi och näringsliv hade sina rötter i de så kallade ramprogram som drevs av Styrelsen för teknisk utveckling, STU, som motsvarar dagens Vinnova, under 1980-talet. Ramprogrammen byggdes upp kring industriella och akademiska intressen och var inriktade mot teknikformer med stor framtida potential. Denna typ av kunskapsutveckling kom att benämnas strategisk forskning, och utgör fortfarande en viktig del av samverkansmixen i och kring lärosätena.

Som en följd av 1997 års forskningsproposition kom samverkan sedermera att regleras som en uppgift att jämföra med de andra två uppgifterna för lärosätena – utbildning och forskning. I propositionen lyftes lärosätenas samhällsroll fram explicit, och det gjordes i ett sammanhang där universitetens samhällsroll var den mest framträdande delen i den politiska retoriken, ("forskning och samhälle" som propositionen fick som rubrik). I detta sammanhang fick också de nya lärosätena fasta forskningsresurser, med motiveringen att detta skulle stärka samspelet mellan utbildning, forskning och samverkan, och bredda kompetensförsörjningen i det svenska samhället i stort.

Samverkan som eget eller integrerat område?

En stor debatt ägde rum kring millennieskiftet om hur forskningsfinansieringen skulle utformas och hur olika uppgifter skulle organiseras, integrerat eller uppdelat. Det skedde i samband med utredningen *Forskning 2000*, SOU 1998:128. Resultatet blev en reformerad organisation för forskningsfinansiering som trädde i kraft 1

³ *Forskningens framtid*, SOU 1981:30, *Frihet, ansvar, kompetens*, SOU 1992:1.

januari 2001. Reformen innebar en uppdelning mellan å ena sida grundforskningsfinansiärerna Vetenskapsrådet och de två "områdesinriktade" forskningsråden FAS (senare Forte) och Formas, och å andra sidan en myndighet för "behovsmotiverad" forskning (Vinnova). Behovsmotiverad forskning utgår, som namnet antyder, från samhälleliga behov som sedan omvandlas till prioriteringar och arbetsformer. Olika organisationer byggdes upp kring dessa bägge uppgifter. En stark beredningsorganisation dominerad av forskare från olika forskningsråden byggdes kring de myndigheter som finansierar grundforskning, och en omfattande stab av handläggare byggdes för myndigheten som finansierar behovsmotiverad forskning.

Denna uppdelning mellan grundforskning och behovsmotiverad forskning lever kvar inom forskningspolitiken. Frågan om forskningsfinansieringens organisation har utretts två gånger sedan dess, senast i samband med forskningsfinansieringsutredningen, Fofin (SOU 2023:59). Utredningens förslag om en tredelning av finansieringssystemet bygger i stort på den historiska uppdelningen mellan uppdrag med en forskarstyrd och grundforskningsorienterad myndighet, och en myndighet som i huvudsak är inriktad mot samhällsutmaningar och samverkan inom olika samhällsområden. Samverkan ses med andra ord här som en uppgift som behöver administreras med en annan logik än grundforskningen, med olika former av styrning via programråd och liknande för att säkra att den finansierade forskningen knyter an till samhälleliga frågeställningar. Uppdelningen mellan grundforskning och behovsmotiverad forskning blir här ett bärande tema i den svenska forskningspolitiken.

Vem samverkar, till vilken nytta, och på vilka premisser?

En annan central fråga är varifrån samverkan kommer. Frågan relaterar till lärosätenas samverkansstrategier och praktiker och hur de knyter an till lärosätenas lärare och forskare. Historiskt har nyttiggörande i princip enbart varit den enskilde lärarens ansvar. 1949 infördes ordningen att lärare och forskare äger de upptäckter och uppfinningar de gör inom arbetet (det som kallas lärarundantaget). I och med denna ordning etablerades en struktur som fortfarande sätter sin prägel på hur samverkan bedrivs: lärosätena må vara engagerade i och ha mål och strategier för samverkan, men i slutändan är det lärarna som väljer hur de vill hantera uppgiften i praktiken.

En betydande del av denna lärarinitierade samverkan har skett med lärosätenas goda vilja, vilket lett till betydande flexibilitet för samarbeten med framför allt näringslivet i form av personalutbyte och tillgång på lokaler.⁴ En återkommande

⁴ Lennart Norgren (1989) *Kunskapsöverföring från universitetet till företag: en studie av universitetsforskningens betydelse för de svenska läkemedelsföretagens produktansättningar 1945-1984*, Stockholm: Allmänna förlaget.

fråga i svensk samverkanpolitik gäller därför lärarundantaget och hur lärosätena ska förhålla sig till den samverkan som enskilda lärare bedriver. Sverige tillhör det fåtal länder där lärarna själva äger resultatet av sina upptäckter, medan andra länder, anförda av Bayh-Dole Act i USA, gett universiteten rätt att kommersialisera resultaten av statligt finansierad forskning. Den ordningen förändrade på djupet relationen mellan lärosäte och anställd i USA och andra länder, däribland Danmark, Norge och Schweiz, och har kraftigt ändrat universitetens villkor vad gäller kommersialiseringsfrågor.

I Sverige har frågan om forskningsresultat, rättigheter och kommersialisering utretts återkommande, där olika perspektiv har brutits mot varandra. Från olika håll – politiker men också rektorer och enskilda lärare – har det framförts att tiden är mogen att se över den svenska ordningen.⁵ 2004 utreddes också lärarundantaget, där utredaren pekade på två möjligheter: ett avskaffat undantag, där alltså lärosätena äger resultaten och får en radikalt utvidgad roll att hantera kommersialiseringen, alternativt en anmälningsplikt för lärare. En variant av det senare infördes i och med 2004 års forskningsproposition (Prop. 2004/05:80), där lärosätena fick instruktioner att skapa handlingsplaner för kommersialisering av forskning. I 2008 års forskningsproposition förstärktes lärosätenas kapacitet att kommersialisera ytterligare, detta via innovationskontor och stöd till holdingbolag. Frågan har sedan dess återkommande utretts med olika förslag kring hur lärosätenas arbete med olika typer av kommersialisering och innovationsstöd kan stärkas, till exempel i en utredning från 2012 där det bland annat föreslogs att lärosätena skulle erhålla särskilda anslag för den typen av samverkansuppgift (SOU 2012:41).⁶ Av detta blev intet. Däremot stärktes verksamheten ytterligare med holdingbolag som medel för ökad samverkan i och med 2012 års forskningsproposition. Vid samma tid tillkom också särskilt stöd för samverkan via särskilda medel som alla lärosäten kunde söka.⁷

Nya forskningspolitiska satsningar på samverkan, nya förutsättningar för lärosätena

Utöver dessa olika försök att stärka universitetens arbete med nyttiggörande (utan att rubba lärarundantaget), tillkom sedan mängder med program där samverkan var en inbyggd del. Strategiska forskningsområden, strategiska innovationsområden och strategiska forskningsprogram adderades till mixen av samverkansstödande insatser under perioden 2008 till 2012. Strategiska forskningsområden var huvudnumret i 2008 års forskningsproposition för att stärka svensk vetenskap. Dessa områden, som än idag är betydelsefulla instrument vid framför allt de forskningstunga äldre universiteten, skapades som ett slags

⁵ Anders Flodström, "Ge forskarnas patent till högskolan!", *Ny teknik* 14/10 1999; Peter Örn, "Östros vill ta bort lärarundantaget", *Läkartidningen*, 14, 2004.

⁶ Innovationsstödande åtgärder vid universitet och högskolor.

⁷ Proposition 2012/13:30, s. 65.

hybrider mellan grundforskning och samhällsorienterad kunskapsutveckling. Förutom att en del av de strategiska forskningsområdena hade en tydlig samverkanskaraktär – kring områden som transport, produktionsteknik och informationsteknologi – framhölls mer generellt att områdena skulle utgå från samhälleliga kunskapsbehov samt också involvera företag bland sina deltagare. Detta resulterade i en förståelse av samverkan som i huvudsak relaterad till ”starka forskningsmiljöer”, en idealtyp där framstående forskning också hade nära koppling till nyttiggörande. Strategiska innovationsområden (som var ett slags agendor för forskningssatsningar) och deras omsättning i form av strategiska forskningsprogram tillkom som en pendang till de strategiska forskningsområdena i 2012 års forskningsproposition, där forskning och samverkan på ett liknande sätt skulle blandas.

Parallellt med denna framväxt av satsningar på forskning med samverkan som en aspekt fanns en stark tilltro till kvalitetsgranskning och konkurrensutsatta medel som modell för att stimulera till ökade insatser och förstärkt samhälleligt genomslag. Ett försök etablerades med kvalitetsbedömning av samverkan, ett försök som sedan lade grund för ett nytt fördelningssystem som belönade det som regeringen beskrev som kvalitet och prestation i samverkan. Detta genomfördes också på prov under tre år, tillsammans med ett stort antal pilotprojekt för att stimulera nya grepp inom arbetet med samverkan med det omgivande samhället.⁸ Detta kan förstås som ett försök att åter från politikens sida fokusera på lärosätena som ansvariga för den samverkan som bedrivs, där deras processer och utfall ska bedömas och belönas.

I och med 2016 års proposition (Prop. 2016/17:50) lades ytterligare ett finansieringslager på i form av nationella forskningsprogram och nationella samverkansprogram. Här var samverkan själva grundbulten och utgångspunkten för en proposition som genomgående betonade samverkan som mål men också medel för forskningen. Det gäller också i formuleringar av lärosätenas uppdrag, där ett bredare samverkansuppdrag skisseras, där civilsamhälle, myndigheter och offentlig sektor lyfts fram starkare än i den tidigare, huvudsakligen näringslivsorienterade förståelsen av samverkan.

De nya nationella forskningsprogrammen blev därmed ett sätt att stimulera lärosätena att samverka med olika samhällsaktörer. På samma sätt förväntades de strategiska samverkansprogrammen inom transport, stadsutveckling, cirkulär ekonomi, livsvetenskaper och material skapa bred samverkan inom hela innovationsprocessen. Gemensamt för dessa bägge medel var den stora och breda ansatsen, med många aktörer och intressenter som gemensamt ska formulera mål och medel.

⁸ Proposition 2012/13:30, s. 65.

Samtidigt avbröts utvecklingen mot att kvalitetsbedöma samverkansuppgiften; detta ansågs istället vara något som lärosätena själva skulle utvärdera och kvalitetssäkra. Detta lämnade med andra ord ett stort utrymme åt lärosätena att själva formulera vad som menas med samverkan, vilka mål som ska sättas och hur de ska följas upp.

I 2020 års forskningsproposition förändras högskolelagens formulering om lärosätenas samverkan. Den nya formuleringen betonar att samverkan ska ske för ömsesidigt utbyte mellan lärosäten och det omgivande samhället. Samverkan ses därmed som en viktig kvalitetsdrivande faktor. Vidare tillkom ytterligare ett 30-tal nationella program som på olika sätt anknöt till samhällsliga kunskapsbehov – om digitalisering, livsvetenskaper, antibiotikaresistens, hållbarhet, klimat, demokrati med mera. Det senaste inslaget kom i slutfasen av regeringen Löfvens period, i november 2021. Då lanserades Impact innovation, också ett samarbetsprogram som bygger på de tidigare strategiska innovationsprogrammen men med färre och större program i sikte. Här är avsikten att framför allt stödja breda samhällsrelaterade program, som kan täcka flera samhällsområden och akademiska traditioner. Välfungerande samhällen, god hälsa och hållbara produktionssystem hör till de prioriterade områdena.

Vidare uppmuntrades universitet och högskolor i propositionen att formulera så kallade profilområden, i vilket också skulle ingå en bedömning av kvaliteten i samverkan inom dessa områden. Profilområdessatsningen diskuterades fram och åter, med ett tämligen omfattande arbete kring hur de skulle bedömas och vilka kriterier som skulle gälla, och lärosätena lade ned omfattande arbete på att inventera sina styrkeområden och utforma interna processer. Satsningen på profilområden har i skrivande stund inte formaliserats och tillämpats vid bedömning av lärosätena.

Samverkan inom högre utbildning

Inom området högre utbildning har de politiska frågorna främst kretsat kring hur utbildningens kvalitet ska säkras – och bedömas. Bedömningen av utbildningens kvalitet tar dock också fasta på samverkan, med arbetsliv och samverkan som dimensioner i kvalitetssystemens utvärderingar. En analys av den dokumentation som finns av kvalitetsbedömningarna tyder på att samverkansrollen är svårhanterad för lärosätena. Inom vissa områden är samverkan närmast integrerad, till exempel kring professions- och legitimationsutbildningar, medan det inom andra områden finns begränsade kanaler för det omgivande samhället att påverka utbildningsutbud och genomförande av utbildning. Uppföljning av studenternas vägar vidare efter utbildningen är också högst varierande, liksom av effekterna av olika samverkansrelaterade aktiviteter som gästföreläsningar och fältstudier. Det samma kan sägas om forskarutbildningen, där det finns en mängd aktiviteter för att koppla forskarutbildningen till samhällets intressen, men utan någon större

systematik eller uppföljning.⁹ Även om lärosätena i allmänhet har ambitiösa strategier för hur samverkan ska forma verksamheten, är det strategiska genomförandet i form av mål, medel och utfall begränsad.

Europeisk forskningspolitik påverkar svensk samverkan

En allt viktigare del i svensk forskning kanaliseras via EU:s forskningsprogram. Det svenska deltagandet omfattar ungefär 1,5 miljarder kronor per år. Den europeiska forskningspolitikens utveckling går också den i riktning mot ett vidgat samhällsansvar. Från att ursprungligen enbart ha speglat den europeiska industrins struktur och framtida utmaningar, kom EU:s ramprogram efterhand att få en mer mångfacetterad karaktär. Idag är det en reflektion av det europeiska samarbetets förändrade karaktär. Betoningen ligger numera på att skapa ett EU som löser gemensamma problem för de europeiska länderna. Med lösning menas då inte enbart företagets konkurrenskraft utan samhällsutvecklingen i stort. Idag präglas forskningspolitiken av tre pelare med var för sig lite varierande betoning på samverkan. För det första, excellensspelaren, där det finns element av samverkan men i huvudsak en inriktning mot bedömning av vetenskaplig kvalitet. För det andra, problemlösningsspelaren, där olika samhällsområden står i förgrunden och där programutformning, genomförande och utvärdering präglas av samverkan mellan akademi, institut, näringsliv, civilsamhälle och offentliga organisationer. För det tredje, innovationsspelaren, där det i huvudsak är det europeiska näringslivets kunskapsintressen som bildar grunden. Utöver dessa pelare har EU ett antal andra styrmedel som siktar på att stärka samverkan kring europeiska lärosäten. Bland annat finns fem "missions" som ska fungera som samordnande paraplyer mellan olika europeiska aktörer, däribland universitet, kring kunskapsutveckling och samhällsutveckling inom områden som klimatanpassning och hållbara städer.

Forskningspolitikens mål med samverkan varierar

Samverkansuppgiften har som beskrivits ovan blivit alltmer framträdande i den svenska högskolepolitiken. Det syns i en ökad tonvikt på lärosätena som aktörer, men utan att politiken fullt ut skrivit fram detta som ett uppdrag, med specifika mål. Det har funnits sådana ambitioner, där lärosätenas verksamhet skulle utvärderas enligt brittisk modell (se nedan).¹⁰ Denna ambition ebbade efterhand ut och istället kom modellen med pluralistisk styrning av samverkan att ytterligare befästas. Regleringen sker via lagstiftning, inrättande av stödresurser, uppföljning av decentraliserad kvalitetssäkring med mera.¹¹ I huvudsak sker samverkansstyrning via utformningen av forskningsprogram och deras

⁹<https://gamla.uka.se/download/18.7c4b12fe1784aca6579c362/1619083606269/UKÄ%2000123-21-1%20Rapport%20arbetsliv%20och%20samverkan.pdf>.

¹⁰ <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2014-11-03-forskningskvalitetsutvardering-i-sverige--fokus.html>.

¹¹ Proposition 2016/17:50, s. 24.

arbetsformer, finansieringsmodeller och samverkansmodeller, och i en dialog mellan regering och lärosäten. Inom högre utbildning har det rentav skett en avreglering av planeringen efter samhällsbehov, vilket i sin tur under senare år skapat en debatt om prioriteringar mellan olika områden och samhällsbehov, och hur samverkans effekter egentligen ska bedömas och värderas.¹² Sammantaget är samverkan en integrerad del av den svenska politiken för universitet och högskolor, men exakt vilka mål som ska nås och hur de ska följas upp skiljer sig åt mellan olika styrmedel – och de är många.

Intressen bakom samverkan som en viktig forskningspolitisk fråga

Tre olika intressen och tankefigurer har styrt utformningen av samverkan.

Den första är att det grundas i föreställningar om rollövertagande och gemensamma intressen mellan akademi och samhälle. Detta kan sammanfattas i begrepp som Triple Helix, eller kunskapstriangeln. De pådrivande krafterna och intressenterna bakom detta finns i en förståelse av samverkan som primärt utgår från att lärosäten har breda kontaktytor i samhället och egentligen alltid haft ett brett samhällsuppdrag där anknytningen till företagande och marknader är en inbyggd del. Själva sinnebilderna av Triple Helix är inkubator, där kunskap och tillämpningar sker parallellt. Triple Helix-begreppet lanserades politiskt första gången i reformen av forskningsfinansieringen 2001 och har sedan dess utgjort en bas för förståelsen av vad samverkan är. Andra, liknande, begrepp som också florerar i förståelsen av universitet är "kunskapstriangeln", med en höjdpunkt kring det svenska ordförandeskapet i EU 2009. Med kunskapstriangeln skulle förstås att utbildning, forskning och samverkan bildar en självförstärkande helhet, och inte kan förstås utan att beakta samspelet. Detta begrepp i sin tur kan relateras till den europeiska ambitionen att bli en ledande kunskapsregion. Sinnebilderna av detta var ett europeiskt MIT, med just MIT som symbolen för hur de tre faktorerna skapade världsledande utbildning, forskning och samverkan i ett. Samtidigt var utgångspunkten för "kunskapstriangeln" fortsatt ekonomisk tillväxt.¹³

Den andra är att det finns en annan bakomliggande tankefigur, som delvis knyter an till rollövertagandet men vidgar samverkan. Den handlar om samhällsutmaningar, som ibland beskrivs som "wicked problems" som i sin tur kan hanteras via "missioner". Samhället betraktas då som en komplex struktur av sociala, ekologiska och tekniska intressen, som till synes står mot varandra, och vars lösning kräver många olika aktörer och deltagares engagemang. Om kommersialisering och tillväxt nästan entydigt stod i centrum vid millennieskiftet,

¹² https://www.svensktnaringsliv.se/sakomraden/utbildning/rapport-har-ar-hogskoleutbildningarna-som-snabbast-ger-jobb_1202859.html.

¹³ Peter Maassen & Bjørn Stensaker (2010) "The knowledge triangle, European higher education logics and policy implications", *Higher Education*, 61, s. 757-769.

går det att identifiera en omsvängning cirka 2010 i synen på samverkan. Efter det har synen på samverkan vidgats, det handlar i större grad om samhällsutmaningar och uppdrag som helt visst inkluderar marknaden men också har ett vidare perspektiv. Också arbetssättet kring samverkan fick delvis andra förtecken. Nya modeller prövades som handlade om att skapa arenor för samverkan och för identifieringen av gemensamma mål kring de stora utmaningarna. Detta har kommit att bli den dominerande modellen för samverkansarbete, med programkontor och olika typer av samrådsorgan för att identifiera mål, projekt och medel inom ramen för brett formulerade uppdrag (bioinnovation, nya material, livsvetenskaper med mera). Programmen är ofta påfallande långa, har påfallande många deltagare och verkar genom komplexa strukturer för deltagande och finansiering.¹⁴

Detta leder till en tredje pådrivande idé om samverkan, nämligen att det främst är en projektbaserad aktivitet. Samverkan finansieras via olika projekt och program, och bedrivs i former där olika aktörer formaliserar sin medverkan utifrån olika finansiärers specifika intressen och arbetsformer. Alternativt är den mer eller mindre helt oreglerad och drivs av den enskilde läraren, med begränsad insyn för lärosätet utöver skyldigheter att anmäla bisysslor. Mellan dessa bägge krafter står lärosätena, med sina strategier och arbetsformer, anpassade efter att initiativen till samverkan i huvudsak kommer utifrån. Detta är också en återkommande synpunkt i utvärderingar av universitetens forskning, nämligen att samverkan är flitigt förekommande men otydligt kopplad till lärosätenas överordnande strategiska ambitioner.¹⁵

Synen på samverkan inom olika ämnesområden och typer av lärosäten

Svensk samverkanspolitik är sammanhållen. Samma regler, lagar och allmänna villkor gäller för alla slags lärosäten och alla verksamheter inom dem. Samtidigt är deras struktur och samhällsroll väsentligt olika. De äldre universiteten rymmer många olika verksamheter med helt olika traditioner av samverkan – exempelvis medicin och humaniora. Denna variation syns i olika utvärderingar av lärosätena, med ofta helt olika former för samverkan, med allt från kommersiella till rådgivande och informerande inslag.¹⁶ De specialiserade fackhögskolorna har i allmänhet en tydlig anknytning till en samhällssektor med väl definierade förväntningar – exempelvis de tekniska högskolorna och Handelshögskolan. De lärosätena som tillkommit efter 1977 är i sin tur delar av lokala och regionala

¹⁴ <https://www.technopolis-group.com/wp-content/uploads/2021/12/metautvardering-av-tredje-omgangen-strategiska-innovationsprogram-efter-sex-ar-min.pdf>.

¹⁵ Två exempel, från universiteten i Lund respektive Göteborg: https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/101791672/210830_RQ20_Lund_University_s_Research_Quality_Evaluation_2020.pdf - ss 811-824; https://www.gu.se/sites/default/files/2022-01/1785408_gu_red19_web_1.pdf - ss. 1037-1048.

¹⁶ https://www.gu.se/sites/default/files/2022-01/1785408_gu_red19_web_1.pdf.

strukturer och förväntningar, inte minst kring behovet av utbildad arbetskraft inom olika professionsområden, men också inom det angränsande näringslivet. De har tydliga former för samverkan och dels en egen finansiär, KK-stiftelsen, dels ofta starkt betydelsefulla kanaler för stöd och samarbete i närområdet (kommuner, regioner och näringsliv). KK-stiftelsens finansiering förutsätter samarbete med näringslivet, inom såväl utbildning som forskning. Detta innebär att samverkan blir en central del av lärosätenas verksamhet, men på olika sätt beroende på område.¹⁷

Även om politiken är neutral, har den i praktiken främst utgått från en samverkansmodell av stora, internationellt orienterade miljöer som sömlöst kombinerar grundforskning och kommersialisering, medan de nya lärosätenas relation mellan utbildning, forskning och nytta hanteras i andra former, främst genom den egna finansiären och genom ett nära lokalt och regionalt samarbete.¹⁸ De nya lärosätena spelar en helt underordnad roll inom exempelvis strategiska forskningsområden och innovationsområden, kring innovation impact och forskningsstiftelsernas stödformer, undantaget KK-stiftelsen.

Samverkanspolitiken är alltså ofta formulerad utifrån områden där samverkan kan formaliseras och finansieras, och där samhällseffekterna är ekonomiskt gripbara. Av de strategiska forskningsområden som identifierades i 2008 års forskningsproposition (Prop. 2008/09:50), var det bara två mindre som knöt an till humaniora och samhällsvetenskap. De strategiska innovationsprogrammen är på samma sätt formulerade med tekniska, naturvetenskapliga eller medicinska förtecken, med en huvudsakligen kompletterande roll för humaniora och samhällsvetenskap. Holdingbolagen arbetar naturligt nog nära marknaden. På så sätt finns en avsevärd skillnad vad gäller förutsättningarna för samverkan inom olika ämnesområden, inte minst vad gäller möjligheter till forskningsfinansiering.

Lärosätena skiljer sig åt internt i ansatserna kring samverkan, och de strukturer för samverkan som finns är i huvudsak inriktade mot områden som har en kommersiell motpart och/eller som ingår i de innovationsprogram eller liknande som tagits fram. Samtidigt visar denna utvärdering av samverkan vid olika lärosäten att det finns en mångfald, som rör sig mellan helt olika ansatser och typer av samarbeten. För somliga områden är samverkan närmast att jämföra med kunskapsspridning och folkbildning. För andra handlar det om personrörlighet, till exempel inom vård och utbildning. För områdena teknik och medicin handlar det inte sällan om kommersiella intressen. För samhällsvetare och humanister innebär samverkan att bidra i debatt och policyutveckling.¹⁹ Återigen är detta mönster en effekt av det pluralistiska sättet att organisera, stödja och följa upp samverkan i

¹⁷ <https://www.his.se/mot-hogskolan/sa-har-fungerar-hogskolan/organisation/institutioner/arc13/>.

¹⁸ https://www.vinnova.se/contentassets/b3dc073425ed412ba27505965229531d/va_15_03_t.pdf?cb=20170629101826.

¹⁹ <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2021-09-07-quality-and-impact-of-research-in-political-science-in-sweden.html>.

<https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2023-04-18-quality-and-impact-of-research-in-physics-in-sweden.html>.

Sverige, med många aktörer och arbetsformer, där lärosätena enbart är en av många intressenter.

Sammanfattning: hur ser samverkansmixen ut idag?

Sverige har en i internationell jämförelse komplex struktur för att identifiera och stödja samverkan, som kombinerar många olika system och modeller. Här finns strategiska satsningar via forskningsstiftelserna, strategiska forskningsprogram, strategiska innovationsområden, kompetenscentrum, specifika utlysningar mot utpekade områden, men också en uppsjö av aktörer och organisationer som ska stimulera nyttiggörande kring lärosätena. Målsättningarna och ambitionerna skiljer sig åt, liksom måttstockar för effektivitet och genomförande.

Som ett resultat av denna komplexitet har lärosätenas arbete utvecklats med nya instrument och arbetsformer för att bringa reda i alla dessa ambitioner. Samverkan är en växande administrativ verksamhet för att hantera programmets ledning och styrning, och inom lärosätena finansieras och bedrivs samverkansstödet ofta som en pendang till olika program och stödformer. Lärarundantaget sätter samtidigt fortsatt fokus på samverkan som något som regleras av den enskilde, och där lärosäten och finansiärer på olika sätt försöker fånga upp det enskilda initiativet. Här finns en inbyggd spänning mellan olika logiker.

Hur gör andra? Brittiska och australiensiska universitet betraktar samverkan som ett universitetsuppdrag som kan utvärderas och finansieras på samma sätt som forskning och utbildning. Modellen bygger på att alla områden väger lika, eftersom alla kan rapporteras och belönas. Därför är humaniora och samhällsvetenskap väl företrädde i rapporteringen av samverkan och genomslag, och därmed syns de tydligare i universitetens strategier och planer än i Sverige.²⁰

I Nederländerna har universiteten egenfinansierade former för samverkan men ingår också i stora, nationella program för samverkan med olika samhällsaktörer som skapar en betydande översikt och långsiktighet i vad som ska åstadkommas med samverkan. I Schweiz är samverkan en integrerad del av lärosätenas uppdrag, med betydande näringslivsfinansiering av forskning, omfattande spin-off verksamheter kring lärosätena, och egna initiativ att skapa olika former av ekosystem kring utbildning och forskning. Där betraktas alltså samverkan som en inbäddad del i finansieringen av universiteten.²¹

²⁰ https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2162-1.html.

²¹ Gunnar Öquist och Mats Benner (2012) *Fostering Breakthrough Research: A Comparative Study*, Stockholm: KVA. Se också Baschung, L., Benninghoff, M., Goastellec, G., Perellon, J. (2009). Switzerland. In: Paradeise, C., Reale, E., Bleiklie, I., Ferlie, E. (eds) *University Governance. Higher Education Dynamics*, vol 25. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9515-3_7.

Sverige utmärker sig internationellt på olika sätt: genom lärarundantag, genom den skilda finansieringen av utbildning och forskning med helt olika sätt att väga in samverkan inom dem, och genom att inte systematiskt följa upp, analysera och värdera samverkan. Olika försök har gjort att systematisera arbetet kring att sätta upp mål och följa upp dem, men dessa försök har kolliderat med andra ambitioner.

Läraryndantaget och den stora mängden programstöd sätter två, och klart åtskilda, gränser för vad ett universitet kan göra: Läraryndantaget genom att ge den enskilda lärarna rätten att bestämma om hur och på vilket sätt de vill samverka, och forskningsprogrammen genom att etablera specifika krav och förväntningar på typen av samverkan. Lärosätenas strategier, mål, medel och uppföljningar har att ta hänsyn till detta och blir därmed, möjligen oundvikligen, brett formulerade med relativt allmänna mål och medel. Det betyder inte att samverkan inte finns, bara att den är mer svårfångad än i andra länder.

Westerheijden, D.F., Boer, H.d., Enders, J. (2009). Netherlands. In: Paradeise, C., Reale, E., Bleikie, I., Ferlie, E. (eds) *University Governance. Higher Education Dynamics*, vol 25. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9515-3_5.